

Model vývoje české společnosti a její modernizace v globálním kontextu*

PAVOL FRIČ
MARTIN POTŮČEK**

Centrum pro sociální a ekonomické strategie (CESES), Fakulta sociálních věd,
Univerzita Karlova, Praha

A Model of Czech Society's Development and Its Modernisation in a Global Context

Abstract: This article introduces the reader to the theoretical results of systematic research into the future of Czech society, as developed and applied by the CESES working team since 2000. In the first part the paper identifies the main theoretical streams that offer explanations of developmental determinants in contemporary societies, in particular theories on the processes of modernisation and globalisation. The second part demonstrates how the pluralism of possible theoretical concepts, confronted by the need to address specific forecasting tasks within specific time frames, has been projected into a draft concept for a developmental model of Czech society and its modernisation in a global context.

Sociologický časopis, 2004, Vol. 40, No. 4: 415–431

1. Teoretická a metodologická východiska

Naše zadání – zkoumat možné cesty budoucího vývoje České republiky – představuje rozsáhlou poznávací úlohu, kterou nelze řešit bez adekvátní teoretické a metodologické opory. Sociální vědy jsou ovšem svojí povahou bytostně multiparadigmatické – neposkytují jednotné vodítko, ucelený teoretický rámec výkladu sociálních jevů. Naopak, nabízejí mnoho teoretických východisek a interpretací a nezbývá, než mezi nimi učinit vědomou volbu. Jejím výsledkem je v našem případě především teorie modernizace. Ta je v současnosti přijímána jako nejvlivnější nástroj analýzy vývoje soudobých společností. Neuplatňujeme ji ovšem nekriticky (ostatně ona sama se štěpí na mnoho někdy komplementárních, jindy i kontradiktorních proudů), doplňujeme ji tam, kde je to třeba, o další teoretická hlediska a pokoušíme se ji uplatňovat v kontextu teorií globálního vývoje lidské civilizace.

* Děkujeme svým kolegům z Centra pro sociální a ekonomické strategie UK FSV a panu Ivanu Klincovi z Prognostického ústavu SAV v Bratislavě za cenné podněty a připomínky.

** Veškerou korespondenci zasílejte na adresu: PhDr. Pavol Frič a prof. PhDr. Martin Potůček, CSc. MSc., CESES, UK FSV, Celetná 20, 116 36 Praha 1, e-mail: fric@mbox.fsv.cuni.cz, potucek@mbox.fsv.cuni.cz.

Souhrnné prognózování není myslitelné bez navržení a uplatnění uceleného interpretačního rámce zkoumaných a předvídaných souvislostí. Za tím účelem jsme na základě uvedených teoretických východisek navrhli konceptuální model vývoje české společnosti a její modernizace v globálním kontextu.

Na souvislosti probíraných teoretických východisek a výsledného modelu poukazujeme dále v textu kurzívou.

1.1. Teorie modernizace

Začneme od klasické teorie modernizace, která nabízí koncept přechodu od tradiční agrární společnosti k industriální společnosti založené na strokové výrobě, racionálních a sekulárních postojích obyvatelstva a vysoce diferencované sociální struktuře [O'Connel 1976: 13]. Lze říci, že v tomto smyslu byla rozvíjena i klasická sociologická díla o modernizaci „otců zakladatelů“: Comteho, Spencera, Marxe, Webera, Durkheima a Tönniese [Sztompka 1999]. Největší míru popularity zažívala teorie modernizace po druhé světové válce, kdy se široké pozornosti těšily práce Talcotta Parsonse [Parsons 1966], Shmuela Eisenstadta [Eisenstadt 1973] nebo Samuela Huntingtona [Huntington 1968] a Walta Rostowa [Rostow 1960]¹. V tomto období díky technickému rozvoji a poválečnému budovatelskému nadšení došlo v západním světě (a v podobě deformované systémem státního socialismu i v bývalém východním bloku) k prudkému růstu produktivity práce i k extenzivnímu šíření industrializačních procesů. To se následně projevilo v markantním růstu životní úrovně širokých vrstev obyvatelstva. Období poválečného industriálního optimismu mělo dokonce za následek, že se pojem modernizace na jistou dobu stal synonymem pokroku a industriální společnost byla vnímána jako „společnost hojnosti“ [Galbright 1968].

Již koncem šedesátých let však někteří autoři začínají upozorňovat na to, že se industriální společnost začíná blížit k hranicím svých možností a že se už v jejím rámci začínají objevovat kontury nové *postindustriální společnosti* ohlašované současně dvěma autory Alainem Tourainem [Touraine 1969] a Danielem Bellem. Bell ve své knize „Příchod postindustriální společnosti“ [Bell 1973] dospěl k závěru, že západní svět zažívá druhou modernizační transformaci, jejíž podstata spočívá v rozvoji služeb a informační techniky. Za zásadní zlom v přechodu k postindustriální společnosti považoval Bell rok 1956, kdy v ekonomice USA převýšil počet pracovníků ve službách počet zaměstnanců v průmyslu. Historicky je podle něj přechod od preindustriální (tradiční) společnosti k industriální (moderní) společnosti střídán obdobím přechodu od industriální k postindustriální společnosti. Současně s Bellem tuto myšlenku rozvinul i Alvin Toffler ve své práci „Třetí vlna“. Toffler v ní aktuální situaci západních společností hodnotí jako skutečně zásadní změnu uspořádání společnosti: „...to, co se nyní vynořuje, je nesporně zásadnější, závažnější a hlubší, než byla

¹ Podrobnější popis období největšího rozkvětu modernizačních teorií nalezne čtenář v práci P. Machonina [Machonin 2000: 115–116] a v práci P. Sztompky [Sztompka 1999: 129–131].

průmyslová revoluce... Současnost nepředstavuje nic menšího než druhý velký předěl v lidské historii." [Toffler 1990: 21]. V polovině šedesátých let se myšlenka přechodu k postindustriální společnosti stala také součástí originálního československého přístupu k teoretickému uchopení povahy soudobé civilizace, který probíhající epochální změny tematizoval jako „vědeckotechnickou revoluci“ – viz práce týmu Radovana Richty „Civilizace na rozcestí“ [Richta a kol. 1966]. Později byl termín postindustriální společnosti do značné míry vytlačen novým termínem „informační společnost“, který lépe vystihoval probíhající změny, jež sebou přinášel překotný rozvoj informačních technologií. Podle Tofflera je vznik informační společnosti spjat právě s rozvojem těchto nových technologií, které umožňují překonávání časových a prostorových omezení industrialismu. Místo sociální synchronizace typické pro fázi modernity dochází k individualizaci, univerzalismu, decentralizaci, územnímu rozptýlení a rozvolnění časových struktur. S postupným rozšiřováním a prohlubováním druhé modernizační vlny byly „postindustriální společnost“ a „informační společnost“ doplňovány dalšími pojmy, které měly zdůraznit především vzrůstající důležitost vzdělávání a vědy, resp. vědění v životě nejrozvinutějších společností. Nejrošířenějším se stal pojem „společnost vědění“ (*knowledge society or knowledge based society*), který dnes označuje celý jeden významný proud teorií modernizace [Veselý 2004]. Podle německého sociologa Helmuta Willkeho „*vědění neprodukuje a vědecky jej neužívá pouze vědecký systém, ale takřka všechny funkční systémy společnosti vědění vytvářejí a využívají pro svou reprodukci. Stejně jako vědecký systém jsou na určité vědění odkázány i hospodářský, právní a zdravotní systém, aby vůbec mohly fungovat.*“ [Willke 2000: 247]. (Srovnej prvek B2 našeho modelu – Společnost vědění, viz s. 426.)

1.2. Kritika nastíněného obrazu modernizace

Spontánní spojování modernizace a pokroku se záhy ukázalo pro teorii modernizace jako velmi kontraproduktivní. Byla obviňována z plytkého pokrokářství a ze zaslíbenosti rozvojem techniky, kterému byla automaticky připisována pozitivní hodnota. Teorie modernizace musela čelit robustní kritice, jež poukazovala na její nevšimavost vůči nezamýšleným, patologickým důsledkům prudkého technického rozvoje – jako např. destrukce tradičních institucí a způsobů života – jež až příliš často plodí sociální dezorganizaci, chaos a anomii) [Sztompka 1999: 135]. Industriální společnost byla často označována jako společnost konzumní (kde dominuje bezduchý konzum nad duchovností) nebo jako masová společnost (v níž technokratické elity manipulují „atomizované masy“). Mezi nejdůležitější argumenty užívané kritiky teorií druhé modernizační transformace patří odmítání novosti existence servisní ekonomiky, poukazování na heterogenitu povolání ve službách, na významný podíl „služeb“ na produkci materiálních statků i na to, že nové technologie jsou spíše integrovány do stávající výroby, než aby ji plně nahrazovaly. Kritika napadá i tvrzení, že změny v ekonomice jsou zdrojem všech dalších změn ve společnosti. Poukazuje na to, že takový přístup ignoruje všechny kulturologické a sociální koncepty probíhajících změn. Někteří analytici se též domnívají, že zavádění nových techno-

logií může snižovat kvalifikaci lidí (*de-skilling*) a může vést k novému typu hlouposti – „hlouposti na vysoké úrovni“, kdy člověk není schopen odlišit vědění od mínění a kdy dochází k určitému zpoždění, zpovrchnění a zploštění pohledu na svět [Loudín 2000: 97–98]. Jinak řečeno, informace se oddělují od hodnot a živé reality, stávají se prázdnými a člověk ztrácí „zdravý rozum“.

Tvrdé kritice podrobili teorii modernizace především představitelé postmodernistického [viz např. Alexander 1992] a neomarxistického [viz např. Wallerstein 1979] proudu myšlení. U nás se soustavnější kritice teorie modernizace věnuje sociolog Jan Keller. Vadí mu především její neschopnost „vyvodit žádoucí sociální, humaní, ekologické a další prvky ze samotného procesu modernizace“ [Keller 2001]. V průběhu první vlny modernizace byly domácnosti, rodiny a tradiční formy solidarity rozrušeny a nahrazeny umělou institucí – sociálním státem. Přejít k síťovému uspořádání sociálních vztahů v druhé etapě modernizace ale rozbíjí i stát a jiné formální organizace. Síť proto nejsou slučitelné se sociálním – ať už v podobě rodin, domácností nebo formálních organizací – a sociální stát není modernizovatelný do podoby, která by mohla ve světě sítí obstát. Teorie modernizace podle něj zatím nedokázala patřičně odpovědět na problémy destrukce sociální. Touto odpovědí podle Kellera není ani třetí cesta Anthonyho Giddense a britské *Labour Party*, ani reflexivita či jiné extenze modernizační teorie [Keller 2001].

1.3. Reflexivní modernizace

Klasici modernizační teorie (např. Durkheim, Weber nebo Marx) považovali proces modernizace za problematický, ale rozhodně byli toho názoru, že výhody modernizace převažují nad jejími nezamýšlenými negativními důsledky [Giddens 1990: 7]. Proč bychom jinak modernizovali, kdyby to nebylo pro nás výhodné? Motivace k modernizaci spočívá v tom, že modernizace (industrializace a informatizace) byla a je zatím stále tou nejbezpečnější cestou jak zbohatnout [Inglehart 1997: 24]². Otázka ovšem zní, za jakou cenu se modernizované země staly bohatými? Pomineme-li důsledky nespravedlivého uspořádání vztahů mezi „vyspělými a zaostalými“ společnostmi, jsou touto cenou především negativní vedlejší důsledky používání moderních technologií (včetně atomové energie, chemie, genového inženýrství apod.), které „degradují světovou společnost na společenství ohrožených“, jak o tom píše německý sociolog Ulrich Beck ve své knize *Riziková společnost* [Beck 1992]. (*Srovnej prvek B5 našeho modelu – Vnější a vnitřní bezpečnost.*) Nemá tím na mysli jen jednoduchou reflexi, resp. kritiku nezamýšlených důsledků modernizace. Reflexivní modernizace v jeho pojetí znamená především sebekonfrontaci [Beck 1994a: 5]. Reflexivní modernizace sama sebe neřízeně a nepředvídatelně identifikuje jako problém, a tím podkopává samotnou modernizaci [Beck 1994b: 176]. V kritické reflexi totiž zpo-

² Podle Ingleharta industrializace přinesla větší šance na přežití (jež se projevy v nárůstu střední délky života až o 20 let) a zvýšila také subjektivní pocity prosperity [Inglehart 1997: 26].

chybňuje ty principy, na kterých sama stojí. Výsledek tohoto procesu může být pro další vývoj společnosti jak pozitivní, tak negativní. Pozitivní vyústění je v Beckových úvahách o reflexivní modernizaci spojeno s procesem skutečné individualizace (která neznamena atomizaci, izolaci nebo osamocenosť, ale naopak svobodně zvolenou vzájemnosť) a s aktivací tzv. subpolitiky (pod níž má na mysli otevíření se politiky a celé společnosti – hlavně jejích institucí – politickým aktivitám nejen zájmových skupin a občanských iniciativ, ale i jednotlivců). „Subpolitika znamená formování společnosti zdola.“ [Beck 1994a: 22–23]. Jakým způsobem však může laická veřejnosť konkurovat specializovanému věděni byrokratů a expertů? Jak upozorňuje Václav Bělohradský [Bělohradský 2000], náklady na specializované věděni jsou neúnosně vysoké, avšak „kvalita demokracie závisí na kvalitě názorů ve hře.“ Úspěšné zvládnutí druhé modernizační transformace si proto od občanů vyžaduje, aby se věnovali „názorotvorné práci“. Bělohradský tvrdí, že „rozumné“ jsou ty názory, se kterými si občan dal – nikým neplacenou – práci, „která spočívá v určité míře účasti na přednáškách, debatách, třídění informací, hledání přijatelného kontextu pro určité obrazy, zkušenosti a fakta. Nejsou to sice specializované poznatky, ale fungují jako jejich užitečný substitut.“ [ibid: 99]. (*Srovnej prvky C2 a C3 našeho modelu – Rozvoj ústavně-právního a politického systému země. Komunikace ve veřejném prostoru a Regulační působení trhu, státu a občanského sektoru ve vzájemných vztazích.*)

Stejně jako Beck nebo Bělohradský se také Giddens snaží doplnit obraz procesu druhé modernizace o koncept sociálně-politických změn, v jeho případě založený na imperativu „demokratizace demokracie“. Na rozdíl od Becka více než na aktivní občanskou společnost klade důraz na reflexivní instituce a věří v „dialogickou demokracii“, tj. transformaci expertních systémů do demokratického dialogu. Zavádí termín „aktivní důvěra“, kterou je potřeba mezi jednotlivci a institucemi neustále vybojovávat a udržovat. Podmínkou ovšem je větší otevřenost institucí [Giddens 1994: 186]. (*Do našeho modelu zařazujeme tyto významné souvislosti prvkem B1 zabývajícím se sociální soudržností.*)

Podle Giddense se modernizace „uskutečňuje prostřednictvím reflexivně uplatňovaného poznání...“ [Giddens 1990: 39]. Samotná reflexivita je kognitivní proces a koncept reflexivní modernizace lze tedy chápat jako příspěvek do obrazu společnosti věděni, resp. druhé modernizační transformace, která klade zvýšený důraz na institucionální dimenzi modernizačních procesů, tj. byrokracii, sociální soudržnosť, demokracii apod. Koncept modernizace především jako technického a ekonomického vývoje byl tedy doplněn o koncept „společenské modernizace“ [Machonin 2000: 200], který může poskytovat základnu pro odpovědi teorie modernizace na problémy destrukce sociální. Podle Pavla Machonina jde o zásadní obrat v zaměření teorie modernizace, který směřuje k jejímu pochopení jako komplexního procesu, jehož jednotlivé součásti se vzájemně podmiňují [Machonin 2000: 158]. Koncept reflexivní, resp. společenské modernizace vyzdvihuje roli aktérů v procesu modernizace a jejich konfliktu ohledně jeho směřování a povahy. Scott Lash otevřeně prohlašuje, že „reflexivní modernizace je teorie stále se zvyšující síly sociálních aktérů...“ [Lash 1994]. V tomto kontextu vystupuje do popředí sociální konflikt o huma-

nistické pojetí modernizace, jež Machonin považuje za integrální součást komplexního chápání modernizace. Do popředí se jako kritérium hodnocení modernizace dostává otázka kvality života a všichni ti, kteří se zapojují do veřejného diskurzu ohledně jejího řešení, jsou považováni za součást reflexivní modernizace. I my v naší práci považujeme kritérium kvality a udržitelnosti života za rozhodující nástroj poměrování možných budoucností a hlásíme se k tomuto humanistickému a komplexnímu pojetí modernizace (*srovnej prvek A našeho modelu – Kvalita a udržitelnost života.*)

Podle některých autorů je rostoucí důraz na kvalitu života definičním kritériem druhé modernizační transformace. Například Brzezinského [Brzezinski 1967] pojetí technetronní společnosti zahrnuje mezi její charakteristiky i rostoucí zájem lidí o kvalitu života ve smyslu překonání pouhého materiálního zabezpečování života a obrat k jeho psychické stránce a prožívání (pocit bezpečnosti, deprivace z relativní ztráty kvalifikace, relativní deprivace, využívání volného času). Amartya Sen [Sen 1984] dává toto kritérium do protikladu k měřítkům odvozeným od stupně hospodářské rozvinutosti země (jako je například hrubý domácí produkt); I. Scheffler [Scheffler 1986] a nezávisle na něm i tým M. Potůčka [Potůček 1991] nabízejí jako kritérium pro posouzení stupně vyspělosti země míru kultivace a uplatnění jejího lidského potenciálu. (*Srovnej prvky B1 až B5 našeho modelu – Sociální soudržnost, společnost vědění, trh práce, zaměstnanost a zaměstnatelnost, vývoj populace, zdraví, rodina, bydlení a vnější a vnitřní bezpečnost.*)

Svou teorií změny materiálních hodnot na postmateriální významně ovlivnil reflexivní, humanistické paradigma modernizace Ronald Inglehart. I on vychází z předpokladu, že ekonomická a společenská stránka modernizace se vzájemně podmiňují. V případě, že se vzájemně nepodporují, nemají podle něj šanci na přežití [Inglehart 1997: 10–11]. Kromě změny institucionální struktury (směrem od byrokratických hierarchií k participativnímu typu organizací) je podle něj pro současné západní společnosti typická především změna hodnotového systému. (*Srovnej prvek C1 našeho modelu.*) Preference ekonomického růstu jako hlavního cíle modernizace se stává kontraproduktivní. Ekonomický růst nesený technickými inovacemi a rostoucí efektivitou práce nezaručuje automaticky vyšší kvalitu života. Naopak v jistém stadiu v důsledku nahromadění vedlejších (hlavně ekologických) efektů může naopak vést k degradaci kvality života [Keller, Gál a Frič 1996]. (*Srovnej prvky A, B6 a B7 našeho modelu – Kvalita a udržitelnost života, stav životního prostředí, územní potenciály rozvoje a ekonomický rozvoj.*)

Otázka priorit modernizačního procesu je tedy otázkou volby, resp. řešení konfliktu mezi orientací na „ekonomicky supervýkonnou turbospolečnost“ [Beck 2000: 54] a orientací na kvalitu života. Zatím je však miska vah jak mezi veřejností, tak mezi politickými elitami nakloněna ve prospěch turbospolečnosti poháněné „superrychlou symbolickou ekonomikou“ [Toffler 1995]. Vidina materiálního blahobytu dokáže přimět většinu lidí, aby ochotně snášeli negativní důsledky této cesty modernizace.

1.4. Teorie globálního vývoje lidské civilizace

Zpráva Římského klubu zpracovaná Drorem [Dror 2001] vyznívá velmi jednoznačně: rozhodovací kapacita politického systému a systému veřejné správy jednotlivých zemí – a tím více na globální úrovni – vitálně zaostává za potřebami, generovanými civilizačním vývojem lidstva. Od uvědomění si globálního stavu ohrožení, resp. od globálního vědomí rizik (Beck) se začaly odvíjet první výhonky současné teorie globalizace. Novou vlnu teoretické reflexe globalizačních procesů vyvolal rozvoj ekonomiky, jehož hnacím mechanismem byla a stále je aktivita nadnárodních soukromých korporací. Pod jejich tlakem ekonomická produkce přestala respektovat rámec národních států, vznikl globální finanční trh a celá servisní infrastruktura globální ekonomiky. Kapitál se stal exteritoriální veličinou, která bez nejmenšího odporu překračuje hranice států, a jeho pohyb nevyžaduje žádné cestovní náklady [Bauman 1999: 120]. Jádrem vědecké diskuse o globalizaci se přeneslo z analýzy jejích ekologických důsledků na hledání její podstaty a významu pro dnešní společnost. Podstata globalizačních procesů je nejčastěji spatřována ve specifické restrukturalizaci prostoru a času. Podle Giddense představuje globalizace časoprostorovou kompresi, tj. „intenzifikaci společenských vztahů na celosvětové úrovni, která vede k propojování vzdálených lokalit takovým způsobem, že místní události jsou formovány událostmi dějícími se míle daleko a naopak.“ [Giddens 1990: 64].

Václav Bělohradský zdůrazňuje, že „ve veřejném sektoru demokratických zemí si konkurují dvě pojetí globalizace“. Za prvé pojetí „zavřené“, podle něhož je globalizací zrychlení kapitálových toků, snížení role státu ve světové ekonomii, flexibilita práce a posun legislativních procesů z parlamentů národních a nadnárodních států k světovým finančním organizacím jako je WTO, Mezinárodní měnový fond, Světová banka. Za druhé pojetí otevřené, podle něhož globalizace je „pokusem integrovat do procesu politického rozhodování pohled na Zemi ze satelitu.“ [Bělohradský 2000: 97]. Globální modernizační soutěž skutečně razantním způsobem posílila roli nadnárodních společností na úkor státu, což podle Lubomíra Mlčocha vede ke vzniku postsuverénních států, které jsou „nuceny dělat cokoli, co je v jejich silách, aby se staly atraktivními pro zahraniční investory“ [Mlčoch 2000: 79–80]. To znamená, že procesy globalizace vytvářejí řídicí síly, které do značné míry predefinují podmínky života současných společností.

Globalizace rozhodně neznamená nějakou další, tentokrát internacionální rovinu integrace lidstva. Je to vnitřně rozporná pluralita procesů [Giddens 2000: 24], neklidná, turbulentní síla [Scott 2000: 20–21], která nemá vnitřní logiku. Není to projekt jako modernizace [Albrow 2000: 93–95], ale výsledek nezamýšlených důsledků intenzifikace různých procesů modernizace [Bělohradský 2000: 97]. „Každý z globálních institucionálních sektorů se snaží vidět a organizovat svět podle sebe, což znamená, že každý produkuje hierarchie potřeb, hodnot a praktických požadavků, které překračují hranice jeho odborné kompetence.“ [Albrow 2000: 124]. Jediným smyslem, který stojí v pozadí expanze mechanismů globalizace, je vydělávání peněz [Dahrendorf 2000: 94]. Průběh globalizace je nekontrolovatelný a vyvolává všeobecnou nejistotu – „každý je potenciálně redundantní anebo nahraditelný, a te-

dy zranitelný, a každá sociální pozice, jakkoliv se dnes může zdát povznášející a silná, je z dlouhodobého hlediska nejistá..." [Bauman 1999: 172].

Vnitřní rozporuplnost globalizace je v její teoretické reflexi tematizována prostřednictvím několika párů protikladných tendencí. Především je podle protagonistů teorie globalizace zřetelná jak zvýšená potřeba správy veřejných záležitostí na globální úrovni, tak i (především v reakci na globalizaci podtrženou destrukci národních společenství) posilování regionálních prvků a lokalismu. Na jedné straně mluví o vytváření globální společnosti [Albrow 1997] a kosmopolitním občanství [Delanty 2000] a na straně druhé o ožívování lokálních kultur [Giddens 2000: 24] a regionální etnizaci [Bělohradský 2000]. Národní státy neohrožuje jen expanzivní kosmopolitismus šířený nadnárodními společnostmi, ale jak upozorňuje Václav Bělohradský, i regionalismus. „Smrtelné nebezpečí regionalizace je v tom, že loajálnost k abstraktnímu kulturnímu modelu, na níž je založena občanská společnost národních států, bude nahrazena loajálností k propletení ekonomických, politických a kulturních zájmů, který rychle produkuje každá regionální autonomie.“ [Bělohradský 2000: 100]. Koncept globalizace poukazuje na jedné straně na vytváření jednoho globálního celku, jedné globální světové civilizace fungující na základě globálně se prosazujících pravidel a na druhé straně s sebou přináší fragmentaci významů a identit [Friedman 1994]. Ve věku kulturní plurality ztrácejí národní identity svoji exkluzivitu [Delanty 2000]. V globalizovaném světě je pro lidi stále lehčí přebírat různé identity mimo rámec identity národní [Albrow 1997]. (*Srovnej prvky B6 a C1 našeho modelu – Stav životního prostředí, územní potenciály rozvoje a formování národní kultury, národní identity a národních zájmů (v kontextu lidských hodnot).*)

I když jsou za hlavního aktéra globalizace nejčastěji označovány nadnárodní společnosti, nemají na dynamizaci globalizace monopol. Jako protiváha ekonomických sil, kterým chybí pocit občanské zodpovědnosti, se rodí globální občanská společnost, konstituovaná sítí občanských (nevládních, neziskových) organizací mezinárodního charakteru [Delanty 2000]. Jejich počet roste závratnou rychlostí a již v polovině devadesátých let se blížil k číslu 30 000 [Naše globální sousedství 1995]. Ve stínu hlučné ekonomické globalizace probíhá méně nápadná globální asociativní revoluce [Salamon, Anheier et al. 1999]. Jsou to právě občanské organizace, sdružující miliony lidí po celém světě, které formují a udržují pluralitu kolektivních identit a hájí lokální zájmy před hegemonistickým tlakem nadnárodních společností. Paradoxně však svým síťovým charakterem globálního významu přispívají k šíření globalizace. Podle Richarda Falka tak dochází ke globalizaci zdola, která jediná dokáže mobilizovat transnacionální demokratické síly, a čelit tak globalizaci shora, kterou reprezentují nadnárodní společnosti [Falk 1995].

Řada myslitelů se domnívá, že modernizační teorie jsou etnocentrické a slouží zájmům kapitalistického západního světa a formulují alternativní výklad vývoje světového systému. Teorie závislosti periferie na centru zformulovaná S. Aminem říká, že Západ dosáhl své moci ne proto, že by byl modernější, ale proto, že byl schopen použít své moci, aby využíval zdrojů třetího světa ve svůj prospěch. I. Wallerstein [Wallerstein 1974; 1979; 1980] rozvinul tuto tezi do teorie světového systému,

definovaného vztahem centra a periferie. Každá tradiční společnost byla původně soběstačná, s úplnou dělbou práce, zastoupením všech nezbytných profesí a produkcí všech potřebných statků. V moderní době se nicméně svět změnil tak, že žádná společnost již není dostatečně izolovaná od ostatních a na světě se vytváří globální systém dělby práce, který protíná jednotlivé společnosti a kulturní okruhy. Kapitalismus se podle Wallersteina stal v tomto nově vzniklém světovém systému dominantním především kvůli svým rozvinutým dopravním prostředkům, vojenské síle, ale i ekonomické a kulturní převaze. Kapitalistické země se staly centrem nového světového systému. I přes svou vysokou efektivitu výroby a produkce potřebovaly země světového centra získávat ekonomické přebytky, kterými by financovaly svou expanzi. Těch se jim dostalo na úkor zemí v periferních a marginálních oblastech, kde je cena lidské práce a dalších zdrojů udržována na nízké úrovni. Periferie jsou pod neustálým silným kulturním tlakem centra, a tak se mu postupně přizpůsobují a stávají se komplexnějšími; marginální oblasti obchodují s centrem, přijímají i technologické inovace, nicméně uchovávají si svoji odlišnou kulturní identitu, hodnotové orientace i vývojové modely. Rozpory, dané nerovnoměrným přístupem k moci a zdrojům, se přitom dále prohlubují.

Specifickým způsobem se do regulačních silokřivek globalizace shora i zdola zapojují nadnárodní organizace veřejného sektoru. Zdaleka nejvíce se České republiky dotýká vývoj uskupení, jehož se ČR v roce 2004 stala integrální součástí – Evropské unie. (*Srovnej prvek C4 našeho modelu – Příprava na vstup a plné uplatnění v EU.*)

Jak jsme uvedli na začátku této stati, chápeme všechny uvedené teoretické přístupy (i jejich kritiku) jako opěrné body pro posouzení možností jejich uplatnění v konceptualizaci vývoje české společnosti pro potřeby systematické prognostické práce. Náš základní závěr je přitom jednoznačný: pro porozumění vývojové dynamice české společnosti se nelze obejít ani bez kritické teorie modernizace, ani bez kritické teorie globalizace, i když jejich spojení do jednoho výkladového rámce či modelu je mimořádně obtížné, vždy do jisté míry arbitrární a musí být tudíž podrobováno stále kritické diskusi.

2. Přístup k modelovému uchopení vývoje české společnosti a její modernizace v globálním kontextu

Nejdramatičtěji ve veřejném mínění a mezi politiky reflektovaný spor o vývojovou orientaci české společnosti, tj. rozpor mezi její orientací na ekonomicky supervýkonnou turbospolečnost a orientací na kvalitu života, se samozřejmě promítá i do vývoje uvnitř České republiky.³ Zde nelze než konstatovat, že také v zaměření české volby žádoucího vývoje (tak jak převažoval v prvním desetiletí její existence) jednoznačně převládá ideál turbospolečnosti založené na zvyšování produktivity práce a ekonomického růstu. (*Srovnej prvek B7 našeho modelu – Ekonomický rozvoj.*) Před-

³ Blíže o tom viz Frič a kol. [2003].

ním cílem české modernizace se stalo dohánění Západu v rozvoji ekonomiky, a to hlavně prostřednictvím změn v jejím institucionálním uspořádání, struktuře a dovozem nových technologií. V pozadí této volby byly skryty dva předpoklady: za prvé předpoklad, že ekonomický růst automaticky vede ke zvyšování kvality života a za druhé předpoklad, že dojde k automatické a žádoucí adaptaci světa sociálních vztahů, norem a hodnot na nové podmínky diktované technologickým a ekonomickým rozvojem.

Jeden z nás podrobil tyto předpoklady, které se promítaly i do praktických kroků v politice a ekonomice po převažující období devadesátých let dvacátého století, kritice v monografii „Nejen trh. Role trhu, státu a občanského sektoru v proměnách české společnosti.“ [Potůček 1997]. Založil tuto kritiku na předpokladu, že regulační funkce trhu, státu a občanského sektoru se vzájemně doplňují, nemohou být definovány jednou provždy a mohou být optimalizovány s přihlédnutím k historickým tradicím a konkrétní situaci dané země. Upozornil na jednostranné preferování regulačních funkcí trhu a podceňování regulačních funkcí státu i občanského sektoru v celém analyzovaném období. (*Srovnej prvek C3 našeho modelu – Regulační působení trhu, státu a občanského sektoru ve vzájemných vztazích.*) Na jednostrannosti uvedeného období několikrát upozornil i Pavel Machonin. Ten zformuloval hypotézu, že polistopadové modernizační úsilí v ČR nemělo komplexní charakter, což se nakonec projevilo a dosud projevuje i ve značných obtížích, se kterými se zúženě pojmávaný modernizační proces u nás setkává. Již delší dobu narůstá vědomí, že „politické, a zvláště ekonomické reformy v České republice jsou doprovázeny nikoli rozvojem, nýbrž rostoucí absencí společenské modernizace a že právě to se stává jedním z hlavních brzdících faktorů dalšího pokroku celé společenské transformace.“ [Machonin 2000: 200].⁴ Docházelo a stále dochází k zanedbávání „... rozvoje moderních politických institucí participativní demokracie, odpovídající decentralizaci státní správy, ochrany menšin a rovnováhy zákonodárné, výkonné a soudní moci.“ [Machonin 2000: 112]. Dále dochází k podceňování „významu práva, ekologie, ochrany zdraví obyvatelstva, ochrany spotřebitelů, boje proti kriminalitě, atd. ...“ [Machonin 2000: 113].

Zjištění, že reálnému modernizačnímu procesu v ČR nejvíce chybí právě společenská modernizace, soustřeďující se především na optimalizaci regulačních funkcí státu a občanského sektoru, je významným poznatkem, který jsme využili při vymezování prostoru pro hledání priorit rozvoje české společnosti. Tendence orientovat pozornost našeho týmu na témata společenské modernizace se výrazně projevila již v naší první publikaci „Vize rozvoje ČR do roku 2015“ [2001]. Také v navazujících studiích „Průvodce krajinou priorit pro ČR“ [2002] a „Putování českou budoucností“ [2003] se tuto tendenci snažíme vědomě reflektovat a kultivovat ji do ucelenějšího konceptu a otevřeně ji dále rozvíjet, a to i s vědomím některých jejích nedostatků.

⁴ K tomuto závěru dospěla i celá řada jiných českých autorů zabývajících modernizací. Viz např. Havelka, Müller [1996 a 1999], Müller [1993], Šubrt [1998].

Pod pojmem společenská modernizace rozumíme veřejně diskutovaný a konfliktní proces inovace vývojových potenciálů, institucí, právních norem, hodnot, kulturních vzorů a dalších regulátorů společenského života, podmiňujících a orientujících technický a ekonomický rozvoj směrem ke zvyšování kvality a udržitelnosti života. Společenská modernizace není jen procesem, který probíhá synchronně s procesy rozvoje techniky a produkční schopnosti ekonomiky a případně se jim vhodně přizpůsobuje, tj. zaplňuje jakousi „kulturní mezeru“ [Ogburn, Nimkoff 1947] mezi materiální a nemateriální stránkou života společnosti. Naopak: vývojová souvztažnost, která mezi nimi existuje, stále významněji ovlivňuje celkový výsledný efekt společenského rozvoje [Inglehart 1997]. Může jej nejen tlumit nebo posilovat, ale i kultivovat, ekologizovat, humanizovat, anebo naopak dehumanizovat a barbarizovat.

Kvalita společenské modernizace závisí mimo jiné i na kvalitě veřejného diskurzu, který o ní společnost vede (na úrovni občanské kultury, povahy veřejných arén, otevřenosti a reflexivity společenských institucí, na schopnosti a ochotě aktérů, především však mocenských elit, komunikovat atd.). Výsledky tohoto diskurzu nejsou předem známy, a proto není předem znám ani průběh modernizačních procesů. Nicméně v každé společnosti se postupem času v kontaktu s modernizací vyvíjí tradice společenského zacházení s technickými a ekonomickými změnami. Modernizace se např. v Evropě stala součástí převažujícího kulturního vzoru a kolektivní identity jejích národů. Platí to i pro Českou republiku, i když – jak dovozují například Mlčoch, Potůček a Sojka – byla v první fázi transformace deformována tržním redukcionismem, a, jak naznačuje Machonin, zde právě díky zanedbávání společenské stránky modernizace došlo k její celkové stagnaci, či dokonce až k barbarizaci některých modernizačních procesů [bližší viz Mlčoch, Machonin, Sojka 2000; Potůček 1997].

Společenská modernizace, její jednotlivé složky, vztahy mezi nimi a její globální souvislosti představují značně komplikovaný propletenec procesů, jehož smysluplný výklad není možný bez použití poznávacího nástroje, který umožňuje oddělit jeho jednotlivé části a zároveň je uspořádat do přehledné struktury.

Vzhledem k časovým i jiným omezením jsme se rozhodli zhostit se tohoto mimořádně náročného zadání způsobem, který by umožnil respektovat pokud možno všechny nám známé důležité vývojové souvislosti, učinil by však zároveň celou problematiku přehlednější a ve výkladu našich závěrů i srozumitelnější. Prvořadě pro nás bylo zakotvení našeho empirického poznání do disponibilních teoretických rámců (viz výše). Určující pro nás ovšem byly i – expertním prognostickým šetřením ověřené – zrající klíčové problémy, s nimiž se potýká a bude potýkat česká společnost v horizontu nejbližších let a desetiletí, její vývojové rozpory, ohrožení a vývojové příležitosti. [Průvodce 2002]. Výsledkem mnoha týmových diskusí bylo sestavení modelu základních souvislostí vývoje české společnosti a její modernizace v globálním kontextu (viz schéma). Tento model nám posloužil jako východisko i nástroj celostního přístupu k sociálnímu prognózování. Pokusili jsme se jím sevrěně vyjádřit základní souvztažnosti ovlivňující vývoj země. Stavebními prvky modelu je kritériální blok, množina vývojových potenciálů (identifikovali jsme jich sedm) a dá-

le množina formativních regulátorů (ty jsme určili čtyři). Model předpokládá dvě obecné relace, totiž relaci mezi formativními regulátory a vývojovými potenciály (regulátory formují potenciály vývoje) a relaci mezi vývojovými potenciály a kriteriálním blokem (vývojové potenciály ovlivňují kvalitu a udržitelnost života).

Model explicitně vychází z kriteriálního zakotvení úvah o možných a žádoucích budoucnostech (*blok A – Kvalita a udržitelnost života*). Vyšli jsme z prací mnoha autorů upozorňujících na meze živelného vývoje lidské civilizace, na nemožnost pokračovat donekonečna ve vyčerpávání neobnovitelných zásob surovin a energie a znečišťování biosféry, na neudržitelnost nekontrolovaného růstu rozdílů v přístupu ke zdrojům bohatství a blahobytu jak v rámci jednotlivých společností, tak i v planetárním měřítku. Další inspirace pro svou práci jsme hledali tam, kde se rozvíjejí systematické úvahy o kvalitě života lidí a o možnostech její indikace. Hledáme odpověď na otázku, jak vyjádřit konflikt mezi kvalitou a udržitelností života současných generací, jež mohou svoje zájmy hájit a prosazovat, a kvalitou a udržitelností života generací, které se ještě nenarodily – a jejichž zájmy tudíž dosud nikdo přímo ani nereprezentuje, ani nehájí.

Předpokládáme dále, že kvalitu a udržitelnost života významně ovlivňuje sedm vývojových potenciálů země (*bloky B1 až B7 – vývojové potenciály*). Vývojové potenciály chápeme jako klíčové oblasti generující (obnovující, spravující, kultivující) nejdůležitější zdroje rozvoje země. Také teoretickou oporu pro volbu našich sedmi vývojových potenciálů jsme našli v mnoha studiích o problémech a cestách modernizace soudobých společností a civilizace vůbec. Soudobé společnosti jsou ohrožovány erozí sociální soudržnosti, tvořící obtížně postižitelný tmel umožňující jednotlivcům kooperovat, začleňovat se do společnosti, uspokojovat potřebu sociálních kontaktů a začlenění. Zdá se nám nezpochybnitelné, že při udržování a podpoře sociální soudržnosti bude sehrávat významnou úlohu sociální stát. (*Srovnej prvek B1 našeho modelu.*) Vývojové trendy soudobé ekonomiky a veřejného života kladou stále větší důraz na vědění, vědění lidí příslušným způsobem kvalifikovaných a vybavených. Proto rozvíjíme myšlenku společnosti vědění jako dalšího významného vývojového potenciálu země. Jak dokumentují mnohé studie, v soudobých společnostech je práce stále tím nejdůležitějším zdrojem existenčního zajištění, sebevyjádření a zdroje sociálního statusu lidí. (*Srovnej prvek B2 našeho modelu.*) Společnosti mohou prosperovat pouze tehdy, dokáží-li kultivovat trh práce, generovat dostatečnou nabídku na něm tak, aby každý, kdo chce být zaměstnán, také zaměstnán být mohl. (*Srovnej prvek B3 našeho modelu.*) Reprodukce lidské populace je přirozeným základem, od něž se odvíjejí další potenciály. Podmínky života lidí, zvláště proporce různých populačních skupin, jejich zdravotní stav, možnost mít děti a pečovat o ně a uspokojivě bydlet, zároveň vstupují do hry jako důležité parametry indikující dosaženou kvalitu života. (*Srovnej prvek B4 našeho modelu.*) Zajištění bezpečnosti – ať už uvnitř státu nebo vnímané jako prevence jeho vnějšího ohrožení – může být charakterizováno jako nutná podmínka přežití vůbec s tím, že zajištění vnitřní a vnější bezpečnosti spolu stále těsněji souvisejí. (*Srovnej prvek B5 našeho modelu.*) Stav a vývoj životního prostředí je významným faktorem bezprostředně ovlivňujícím kvalitu a udržitelnost života v dlou-

hodobé perspektivě. (*Srovnej prvek B6 našeho modelu.*) K důležitým vývojovým potenciálům řadíme ekonomický rozvoj, jenž – obdobně jako krevní oběh v živém organismu – generuje a distribuuje zdroje potřebné pro obnovu a proměny společnosti a jejích jednotlivých součástí. (*Srovnej prvek B7 našeho modelu.*) Ten ovšem může být interpretován i jako cíl a zároveň klíčové kritérium rozvoje společnosti.

Vymezili jsme dále čtyři regulátory, formující podmínky pro vývojové potenciály (bloky C1 až C4). Formativní regulátory představují oblasti, které stanovují či zprostředkují pravidla chování, vytvářejí obecné rámce a podmínky pro činnosti a uplatnění diferencovaných sociálních aktérů všech sedmi vývojových potenciálů. K návrhu členění formativních regulátorů jsme přistoupili s vědomím bezprecedentní historické situace naší země na začátku 21. století: jejích prvních krůčků jako samostatné státní entity a její kulturní, civilizační i geografické blízkosti k Evropě integrující se na západě, severu i jihu od našich hranic. V prvním případě si tato situace vyžaduje kladení otázek zásadního významu: proč jsme, co jsme, co být chceme a co nechceme, co nás vede k tomu, držet pohromadě – jedním slovem tázání se po významu, charakteru a roli národní identity v kontextu lidských hodnot. (*Srovnej prvek C1 našeho modelu.*) Ve druhém případě nás vyzývá intenzivně se zabývat přípravou na vstup a plné uplatnění v Evropské unii. Zde se jedná jak o budování kapacit a institucí, které budou připraveny užít maxima příležitostí (a budou schopny se vyhnout možným ohrožením), jež mohou vyplynout z našeho budoucího členství, tak o užití institucionální kultury EU k překlenutí civilizačního zaostávání naší země za pokročilejšími zeměmi našeho kontinentu – především v činnostech veřejné správy, budování institucionálního rámce tržních vztahů apod. a účinnější boj s negativními důsledky ekonomické globalizace. (*Srovnej prvek C4 našeho modelu.*) S tím souvisí i další předpoklad: jedním z významných zadání v oblasti regulace podmínek činnosti v různých oblastech života společnosti je kultivace regulačního působení trhu, státu a občanského sektoru – včetně sladování interakcí těchto regulátorů, jež může zvyšovat výsledný synergický efekt [Potůček 1997]. (*Srovnej prvek C3 našeho modelu.*) Jedním z úzkých profilů našeho uplynulého vývoje, který brzdil potřebné společenské a ekonomické proměny, byly četné deficity ústavního, právního a politického systému země a povaha komunikace ve veřejném prostoru. Kultivace tohoto systému může přinést mnohé stimuly pro efektivnější řízení země na všech úrovních – centrální nevyjímaje. (*Srovnej prvek C2 našeho modelu.*)

Shrňme naše předpoklady: navržený model, představující dvě obecně strukturované relace (*relaci* $C \rightarrow B$, tedy formativní regulátory $\rightarrow$ vývojové potenciály, a *relaci* $B \rightarrow A$, tedy vývojové potenciály $\rightarrow$ kvalita a udržitelnost života), nabízí výklad aktuálních problémů a vystihuje i nejdůležitější vývojové souvislosti České republiky v perspektivě několika desetiletí, hodné soustředěného rozpracování v naší další analytické i prognostické práci.

Logiku výstavby a uplatnění modelu můžeme ilustrovat na příkladu *vývojového potenciálu B3 – trh práce, zaměstnanost a zaměstnatelnost*. Ten – v průmětu povahy a podmínek práce a struktury zaměstnanosti a nezaměstnanosti – nesporně ovlivňuje *kvalitu života* (blok A). Ve svém vývoji je stále těsněji svázán s vývojovým po-

tenciálem formování společnosti vědění (B2). Sám je ovlivňován působením trhu, státu a občanského sektoru (*formativní regulátor* C3), stále více ovšem také přípravou země na vstup a posléze jejím uplatněním v Evropské unii (*formativní regulátor* C4). Takových – jednodušších či složitějších – vývojových souvislostí obsahuje navržený model stovky. Jednou z významných funkcí tohoto modelu je uspořádání těchto vztahů do rámce, který umožní vyhledávat nejdůležitější z nich a uplatnit je při formulování hypotéz o ohroženích, rozvojových příležitostech a možných budoucnostech země.

Schéma 1. Model základních souvislostí vývoje české společnosti a její modernizace v globálním kontextu

Legenda:

A – Kriteriální blok

B – Vývojové potenciály

C – Formativní regulátory

© CESES UK FSV

Závěrem

Každá snaha o zpřehlednění složitých vazeb mezi mnoha prvky, jež se navíc časem dynamicky mění, směřuje vždy k určité redukci bohatosti reality, kterou se snaží popsat. Cena, již platíme za toto modelové uspořádání, tedy spočívá v zjednodušení vývojových souvislostí, které se snažíme tímto způsobem postihnout a vyjádřit. Uvědomujeme si, že i formativní regulátory mohou mít, byť zprostředkovaně, povahu potenciálů vývoje. Je třeba respektovat i vývojové souvislosti a závislosti, jež jsou v tomto modelu zobrazovány odděleně, a pozornosti nesmí uniknout ani často rozporný charakter vlivu vývojových potenciálů na kvalitu života na jedné straně a na jeho udržitelnost na straně druhé. S vědomím všech těchto omezení jsme zpracova-

li publikaci Průvodce [Průvodce 2002] a stať *Priority Issues and Strategic Concepts of the Development of the Czech Republic* [Potůček 2002], kde jsme tento model aplikovali při strukturaci prioritních problémů a strategických koncepcí, a Putování [Putování 2003], kde posloužil jako východisko návrhu strategických tahů jakožto významných společenských inovací přesahujících kompetence jednotlivých resortů a funkční období jednotlivých vlád. Zájemce o podrobnější výklad možností a příklady konkrétních způsobů uplatnění námi specifikovaných teoretických východisek a z nich odvozeného modelu odkazujeme na tyto studie.

Celkově je naše úsilí zaměřeno na systematické budování poznatkové základny pro posilování strategické dimenze řízení země. To je dlouhodobá záležitost, která je kriticky závislá i na kultivaci vědomí těch, kteří mají možnost naše závěry a návrhy uplatňovat v praxi – především tedy politiků a úředníků. Problémům implementace sociálního prognózování v řídicí praxi se hodláme věnovat v některé z našich budoucích statí.

PAVOL FRIČ vystudoval sociologii na Filozofické fakultě Univerzity Komenského v Bratislavě. Od roku 1983 působil ve Slovenské akademii věd, kde se věnoval participativnímu prognózování, obecné teorii a výzkumu sociálních problémů. Od konce roku 1992 pracuje v Institutu sociologických studií FSV UK Praze, kde přednáší problematiku sociologie sociálních problémů a sociálních hnutí. V současnosti působí v Centru pro sociální a ekonomické strategie. Zde se zaměřuje na výzkum modernizace a neziskového sektoru. Dlouhodobě se též věnuje otázkám výzkumu korupce a korupčního klimatu v ČR.

MARTIN POTŮČEK studoval filozofii, matematiku, politologii a sociologii na Masarykově univerzitě v Brně. Od roku 1990 působí na FSV UK, zde také vykonával funkci ředitele Institutu sociologických studií (1994–2003). V roce 1998 byl jmenován profesorem v oboru veřejná a sociální politika, který spoluzakládal. Od roku 2000 vede Centrum pro sociální a ekonomické strategie. V současné době se orientuje na zkoumání procesů formování a realizace veřejné a sociální politiky v České republice se zaměřením na regulační funkce trhu, státu a neziskového sektoru, na problémy reformy veřejné správy a na prognózování vývoje České republiky v evropském i globálním kontextu.

Literatura

- Albrow, Martin 1997. *The Global Age*. Stanford: Stanford University Press.
- Alexander, Jeffrey C. 1992. *Post-Modernization Theory*. Upsala: SCASSS.
- Bauman, Zygmunt 1999. *In Search of Politics*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Beck, Ulrich 1992. *Risk Society: Towards a New Modernity*. London: Sage.
- Beck, Ulrich 1994a. „The Reinvention of Politics: Towards a Theory of Reflexive Modernization“. Pp. 1–55 in Ulrich Beck, Anthony Giddens a S. Lash (eds.), *Reflexive Modernization. Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*. Cambridge: Polity Press.

- Beck, Ulrich 1994b. „Self-Dissolution and Self-Endangerment of Industrial Society: What Does This Mean?“ Pp. 174–183 in Ulrich Beck, Anthony Giddens a S. Lash (eds.), *Reflexive Modernization. Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*. Cambridge: Polity Press.
- Beck, Ulrich 2000. „Riziková společnost: Na cestě do jiné moderní doby“.
In A. Pongs (ed.), *V jaké společnosti vlastně žijeme?* Praha: ISV.
- Bell, Daniel 1973. *The Coming of the Post-Industrial Society. A Venture in Social Forecasting*. New York: Basic Books.
- Bělohradský, Václav 2000. Globalizace. Pp. 96–97 in *Sborník podkladů pro Vizi rozvoje České republiky*. Praha: RASES.
- Brzezinski, Zbigniew 1967. *America in the Technetronic Age*. New York.
- Dahrendorf, Ralf 2000. „Občanská společnost: Nejspolehlivější záruka svobody“.
Pp. 81–95 in A. Pongs (ed.), *V jaké společnosti vlastně žijeme?* Praha: ISV.
- Delanty, Gerard 2000. *Citizenship in a Global Age*. Buckingham: Open University Press.
- Dror, Y. 2001. *The Capacity to Govern: Report to the Club of Rome*. London: Frank Cass Publishers.
- Eisenstadt, Shmuel N. 1973. *Tradition, Change and Modernity*. New York: Willey.
- Falk, Richard 1995. „The World Order between Inter-State Law and the Law of Humanity: The Role of Civil Society Institutions“. Pp. 163–179 in D. Archibugi a D. Held (eds.), *Cosmopolitan Democracy*. Cambridge: Polity.
- Frič, Pavol a kol. 2003. *Češi na cestě za svojí budoucností. Budoucnost a modernizace v postojích a očekáváníích obyvatelstva*. Praha: GplusG.
- Friedman, J. 1994. *Cultural Identity and Global Process*. London: Sage.
- Galbright, John K. 1968. *Společnost hojnosti*. Praha: Nakladatelství Svoboda.
- Giddens, Anthony 1994. *Risk, Trust, Reflexivity*. Pp. 184–197 in Ulrich Beck, Anthony Giddens a S. Lash (eds.), *Reflexive Modernization. Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, Anthony 1990. *The Consequences of Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, Anthony. 2000. *Unikající svět. Jak globalizace mění náš život*. Praha: Slon.
- Havelka Miloš, Müller Karel. 1996. *Procesy transformace a teorie modernizace*. *Sociologický časopis* 32: 143–157.
- Havelka, Miloš, Karel Müller 1999. „Institutional Tensions of Radicalized Transformation. An Assessment in the Modernization Perspective“. Pp. 81–93 in W. Adamski, J. Bunčák, P. Machonin a D. Martin, *System Change and Modernization*. Warsaw: IfiS Publishers.
- Huntington, Samuel 1968. *Political Order in Changing Societies*. New Haven: Yale University Press.
- Inglehart, Ronald 1997. *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies*. New Jersey: Princeton University Press.
- Keller, Jan, Fedor Gál a Paľo Frič 1996. *Hodnoty pro budoucnost*. Praha: G plus G.
- Keller, Jan 2001. *Modernizace – humanizace společnosti nebo koroze sociální?* Praha: Centrum pro sociální a ekonomické strategie UK FSV. Nepublikovaný text.
- Lash, Scott 1994. „Reflexivity and its Doubles: Structure, Aesthetics, Community“.
Pp. 110–173 in Ulrich Beck, Anthony Giddens a S. Lash (eds.), *Reflexive Modernization. Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*. Cambridge: Polity Press.
- Loudín, J. 2000. *Nová ekonomika – nové možnosti a rizika*. V: *Věda, technika, společnost*. IX/1.
- Machonin, Pavel 2000. „Teorie modernizace a česká zkušenost“. Pp. 97–218 in L. Mlčoch, P. Machonin a M. Sojka, *Ekonomické a společenské změny v České společnosti*. Praha: Karolinum.
- Mlčoch, Lubomír 2000. „Restrukturalizace vlastnických vztahů: institucionální pohled“.
Pp. 21–96 in L. Mlčoch, P. Machonin a M. Sojka, *Ekonomické a společenské změny v České společnosti*. Praha: Karolinum.

- Mlčoch, L., P. Machonin a M. Sojka 2000. *Ekonomické a společenské změny v České společnosti*. Praha: Karolinum.
- Müller, Karel. „Problémy modernizace a transformační proces“. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 29 (4): 437–452.
- Naše globální sousedství* 1995. Zpráva komise pro globální řízení. Praha: Rada pro mezinárodní vztahy.
- O’Connel, James 1976. „The Concept of Modernization“. In Cyril E. Black (ed.), *Comparative Modernization*. New York: Free Press.
- Parsons, Talcott 1966. *Societies: Evolutionary and Comparative Perspectives*. Englewood Cliffs: Prentice Hall.
- Potůček Martin 1991. „Pojetí lidského potenciálu“. *Psychologie v ekonomické praxi* 26: 115–124.
- Potůček, Martin 1997. *Nejen trh. Role trhu, státu a občanského sektoru v proměnách české společnosti*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Potůček, Martin 2002. „Priority Issues and Strategic Concepts of the Development of the Czech Republic“. Pp. 199–235 in *International Forum on National Visions and Strategies*. Soul, KDI School of Public Policy and Management.
- Průvodce krajinou priorit pro Českou republiku* 2002. Praha: Gutenberg.
- Putování českou budoucností* 2003. Praha: Gutenberg.
- Richta, R. a kol. 1966. *Civilizace na rozcestí*. Praha: Svoboda.
- Rostow Walt W. 1960. *The Stages of economic Growth: A Non-Communist Manifesto*. London: Cambridge University Press.
- Salamon, Lester M. et al. 1999. „Civil Society in Comparative Perspective“. Pp. 3–39 in Lester M. Salamon (ed.), *Global Civil Society: Dimensions of the Nonprofit Sector*. Baltimore: The Johns Hopkins Center for Civil Society Studies.
- Scott, Peter 2000. Projev na konferenci Forum 2000. Pp. 19–23 in *Sborník konference 2000*. Praha: Nadace Forum 2000.
- Scheffler, I. 1986. *Of Human Potential. An Essay in the Philosophy of Education*. Boston, London, Melbourne and Henley: Routledge.
- Sen, Amartya 1984. *Resources, Values and Development*. Oxford: Basil Blackwell.
- Sztompka, Piotr 1999. *The Sociology of Social Change*. Oxford & Cambridge: Blackwell.
- Šubrt J. 1998. *K sociologické reflexi modernizace*. Praha: Acta Universitatis Carolinae.
- Toffler, Alvin 1990. *The Third Wave*. New York: Bantam Books.
- Toffler, Alvin 1995. „Posun moci“. Pp. 219–235 in P. Nováček a M. Huba (eds.), *Šok z prosperity. Čítanka z globální problematiky*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- Touraine, Alain 1969. *La Société post-industrielle*. Paris: Denoee.
- Veselý, A. 2004. „Společnost vědění jako teoretický koncept“. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 40 (4): 433–446..
- Vize rozvoje České republiky do roku 2015*. 2001. Praha: Gutenberg.
- Wallerstein, Immanuel 1974. *The Modern World-System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Seventeenth Century*. New York: Academic Press.
- Wallerstein, Immanuel 1979. *The Capitalist World-Economy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wallerstein, Immanuel 1980. *The Modern World-System II: Mercantilism and the Consolidation of the European World-Economy, 1600–1775*. New York: Academic Press.
- Willke, H. 2000. Společnost vědění. Pp. 245–262 in A. Pongs (ed.), *V jaké společnosti vlastně žijeme?* Praha: ISV.

Lidé
města
Urban People 1/2004 – 13
(revue pro antropologii, etologii
komunikace a etnologii)

Témata:

Národní identita, Grid-group,
Vietnamská vyjednávací taktika,
Nigerijské čarodějnictví v Čechách,
Spor o historismus

Texty:

Hroch, Skovajsa, Porsch,
Marek, Jeřábková, Thomayerová,
Cílek, Novotný, Horský

Recenze:

Novotný, Sokol, Málková, Bouzek, Seligová,
Hrubý, Novák, Cílek, Komárek, Matoušek,
Češka, Muhič-Dizdarevič, Grygar, Horský,
Doležalová, Fulka, Matějček, Kratěnová

Rozhovor:

se Stanislavem Komárkem
o Tibetu v roce 2004

www.fhs.cuni.cz